

แนวคิดเรื่องวิญญาณในพระพุทธศาสนา Spiritual Concept in Buddhism

ศุภชัย แพ่งทรัพย์¹ และ พระมหาเส็ง ญาณิสฺสโร²
Sarits Paengthop¹ and Phramaha Seng Yanissaro²
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย¹
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
วัดป่ามหานครธรรม จังหวัดสุรินทร์²
Mahanakorntham Monastery, Surin Province
E-mail : Kongsaris@gmail.com

บทคัดย่อ

วิญญาณสภาพรับรู้อารมณ์ทางทวารต่างๆ เช่น ทางตา ได้แก่ การเห็น ทางหู คือ การได้ยิน ฯลฯ เรียกว่า วิญญาณ เมื่ออายตนะภายในและภายนอกมากระทบกันก็จะเกิด วิญญาณ เช่น ตากระทบรูป วิญญาณรู้แจ้งในรูป ฯลฯ และสถานภาพของวิญญาณนี้ไม่เที่ยง มีการเกิดดับติดต่อกันตลอดเวลาโดยไม่ขาดสาย สืบสันตติอย่างนี้เรื่อยไป ส่วน วิญญาณหรือจิตที่เป็นนามธรรมนั้น เป็นบ่อเกิดของรูปธรรม เช่น ร่างกาย ฯลฯ トラบใดที่ยังมีวิบากกรรมอยู่ วิญญาณก็จะมีการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ แต่ถ้าวิญญาณได้รับการฝึกพัฒนาจนบรรลุอรหัตต์ วิญญาณนั้นก็เลยไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีก

คำสำคัญ : วิญญาณ; พระพุทธศาสนา

Abstract

Spiritual perception of the anus, such as the eye, ie, seeing through the ears, hearing, etc., is called the soul, when the inner and outer emotions come together, the souls will be born, such as the eye, the image, the spirit, the enlightened in the image, etc., and the state of the soul. This is not There is a continuous outage without any cable. This is the way to go. Spiritual or mental abstract. It is the origin of the body, such as the body, etc., as long as there is still a karma. The soul will be circulated in death. But if the spirit is trained to achieve the holy. The spirits will not circulate again.

Keywords : spirit; Buddhism

บทนำ

ความหมายของคำว่า “วิญญูณ” ในอรรถกถา มีนัยเหมือนกันกับพระไตรปิฎก คือ ธรรมชาติคตินึก หรือรู้อารมณ์ในทางต่างๆ เช่น เห็น ได้ยิน ได้รส เป็นต้น ลักษณะหรือธรรมชาติของวิญญูณนั้น ซึ่งจะเห็นได้จากคำถาม-ตอบของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน ในตอนที่พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่าวิญญูณมีลักษณะอย่างไร พระนาคเสนตอบว่า “วิญญูณ มีการรู้เป็นลักษณะ เปรียบเสมือนผู้ที่ทำหน้าที่ดูความเรียบร้อยของประตูเมื่อนั่งอยู่ ณ ทาง 4 แพร่ง กลางพระนคร จะต้องเห็นผู้คนที่มาจากทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ฉันท ไศ บุคคลเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส กายถูกสัมผัส นึกถึงสิ่งใดด้วยใจ ก็รู้สิ่งนั้นได้ด้วยวิญญูณ ฉะนั้น ตามนัยคำวิชันษาของพระนาคเสนนี้ แสดงให้เห็นว่าการรู้อารมณ์ทางทวารต่างๆ คือ ลักษณะเฉพาะของวิญญูณ” (พระธรรมมหาวิธานสูตร, 2528 :74-95)

ในอรรถกถาเรียกวิญญูณว่า จิต การแบ่งจิตออกเป็นประเภทต่างๆ นี้ คือ การแสดงอธิบายสภาวะของจิตในรายละเอียดในแต่ละภพภูมิ เมื่อกล่าวถึงจิตของสรรพสัตว์ ย่อมไม่มีเฉพาะแต่จิตเท่านั้น ยังมีเจตสิกที่เกิดดับพร้อมไปกับจิตอีกด้วย คือ ธรรมชาติที่เกิดกับจิต ดับพร้อมไปกับจิต มีอารมณ์และอาศัยเหตุปัจจัยอันเดียวกันกับจิต เจตสิก เป็นคุณสมบัติของจิต มี 52 ประเภท จิตและเจตสิกจึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ จิตเปรียบเหมือนดวงไฟ และเจตสิกเปรียบเหมือนแสงสว่างของดวงไฟนั้น ดังนั้น สภาวะของวิญญูณ หรือจิตนั้น มีการเกิดและดับอยู่ตลอดเวลา

ความสัมพันธ์การเกิดดับของวิญญูณนั้น มีข้อเปรียบเทียบ มีบ้านใหญ่หลังหนึ่ง ไฟลุกไหม้บ้านหลังนั้น และถัดจากบ้านหลังนั้น มีถนนใหญ่คั่นกลางก่อนจะถึงบ้านหลังที่สอง เปลวไฟไม่อาจกระโดดข้ามถนนไปถึงบ้านที่สอง ซึ่งไฟยังไม่ไหม้ได้ แต่ความร้อนจากบ้านที่ไฟลุกไหม้นั้น เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดความร้อนในบ้านหลังที่สองจนถึงจุดเผาไหม้ไฟที่ลุกไหม้หลังที่สองนั้น ไม่ได้เป็นเปลวไฟอันเดียวกันกับไฟที่ไหม้หลังแรก แต่ถึงกระนั้น ไฟที่ไหม้บ้านหลังแรก ก็ไม่ต่างจากไฟที่ไหม้บ้านหลังที่สอง เพราะความร้อนจากไฟที่ไหม้บ้านหลังแรก เป็นเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดไฟไหม้บ้านหลังที่สอง ไฟที่ไหม้บ้านทั้งสองหลัง จะเป็นไฟอันเดียวกันไม่ใช่ จะต่างกันก็ไม่เชิง (แก้วชาย ธรรมมาชัย, 2540 : 70) ข้อนี้เป็นเช่นเดียวกันกับการเกิดดับของวิญญูณ ในขณะที่รับรู้อารมณ์ในทวารต่างๆ

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องวิญญูณในวรรณกรรมทางพุทธศาสนา

แนวคิดเรื่องวิญญูณในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนานั้น กล่าวถึงวิญญูณหรือจิตว่ามีความหมายเหมือนกันกับในพระไตรปิฎกและอรรถกถา คือ เป็นสภาพรู้แจ้งอารมณ์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2538 : 276) หรือ คิดอ่านอารมณ์ได้หลายทาง

เช่น ทางตา ทางหู ทางจมูก เป็นต้น วิญญาณ คือ ตัวรับรู้นี้ จะต้องอาศัยการทำงานผ่านทางระบบประสาทสัมผัส จึงจะทำหน้าที่เห็น หรือได้ยิน เป็นต้นได้ สภาพของวิญญาณนั้นไม่เที่ยง เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ และมีการเกิดดับติดต่อกันตลอดเวลา โดยไม่ขาดสาย สืบสันตติอย่างนี้เรื่อยไป

ในหนังสือ ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ 1-2-6 จิต เจตสิก นิพพาน และหนังสือวิมุตติรัตนมาลี แสดงทัศนคติว่า จิต ใ่วว่า จิต แปลว่า คิดอารมณ์ มาจากรูปวิเคราะห์ว่า อารมมณฺ์ จินเตตฺติ จิตฺตํ แปลว่า ที่ชื่อว่า จิต เพราะเป็นอารมณ์ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ คือไม่ว่างจากอารมณ์ เพราะเมื่อไม่มีอารมณ์มากระทบ จิตย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

ในหนังสือเรื่อง จิต มโน วิญญาณ ได้แสดงทัศนคติว่า มโน ใ่วว่า ความน้อมนึก หรือ รู้อารมณ์ มาจากบทวิเคราะห์ว่า อารมมณฺ์ มนเต พุชฺฌตฺติ มโน ที่ชื่อว่า มโน เพราะหมายรู้อารมณ์ มาจาก มน ธาตุ ในความหมายว่า รู้ คือ รู้อารมณ์ต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะทั้ง 6 มีความหมายเหมือนกันกับวิญญาณ (บรรจบ บรรณรุจิ, 2533 : 14)

ในหนังสือพุทธธรรม ได้ให้ความหมายของคำว่า วิญญาณใ่วว่า วิญญาณ แปลว่า ความรู้แจ้ง หรือรู้แจ้งอารมณ์ หมายถึง ความรู้ประเภทยืนพื้นหรือความรู้ที่เป็นตัวยืน เป็นฐานและทางเดินให้แก่นามชั้นอื่น ๆ เกี่ยวข้องกับนามชั้นอื่นทั้งหมด

ในหนังสือเรื่อง จิต มโน วิญญาณ แบ่งวิญญาณตามแนวปฏิจจสมุปบาทออกเป็น 2 สาย คือ ภาวักวิญญาณและวิถีวิญญาณ ได้แก่

ภวังควิญญาณ

คำว่า ภวังควิญญาณ แปลว่า วิญญาณที่เป็นเหตุแห่งภพ หมายถึง การรับรู้ อารมณ์ที่เป็นไปโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จิตใต้สำนึกหรือจิตไร้สำนึก ภวังควิญญาณนี้ ทำหน้าที่เป็นองค์แห่งภพ กล่าวคือ นามรูป หมายความว่า เป็นธรรมชาติผู้สร้างชีวิต ในหลักปฏิจจสมุปบาทที่ว่า “วิญญาณ ปจฺจยนามรูป” แปลว่า นามรูป เกิดขึ้นเพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย (นาม ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รูป ได้แก่ มหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูป 24) หมายความว่า นามรูปนี้ เกิดมาจากวิญญาณ วิญญาณในที่นี้คือ ภวังควิญญาณ หมายความว่า เมื่อปฏิสนธิวิญญาณทำหน้าที่หยั่งลงสู่ครรภ์ของมารดาแล้ว ต่อมาอีกขณะจิตหนึ่ง ก็เป็นภวังควิญญาณ ซึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่สร้างนามรูป (ชีวิต) ขึ้นมา โดยถือปฏิสนธิในไข่ที่ผสมเชื้อเอาไว้แล้ว ซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่ใน มหานิทานสูตร โดยมีใจความว่า

“พระพุทธเจ้าตรัสถามพระอานนทว่า ถ้าวิญญาณไม่หยั่งลงสู่ครรภ์ของมารดา นามรูป จะเกิดขึ้นได้หรือไม่? พระอานนททูลตอบว่า “ไม่พระเจ้าข้า” และตรัสถามต่อไปอีกว่า ถ้าวิญญาณของทารกขาดความสืบต่อ (จติ) นามรูปจะเจริญเติบโตต่อไปได้หรือไม่? พระอานนททูลตอบว่า ไม่ได้พระเจ้าข้า พระองค์จึงตรัสว่า เพราะฉะนั้น “วิญญาณ” จึงเป็นต้นเหตุ เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป” ตามหลักพุทธพจน์นี้ ทำให้ทราบว่สัตว์ที่เกิดในครรภ์ของมารดานั้น มาในสภาพที่เป็นวิญญาณ และวิญญาณนี้เอง เป็นผู้สร้างสรรค์บันดาลชีวิตขึ้นมา โดยอาศัยบุญและบาปที่ได้ถูกสะสมไว้ในภวังควิญญาณเป็นอุปกรณ์ในการสร้าง ดังนั้น เพราะอาศัยวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงเกิดขึ้น วิญญาณที่ เป็นต้นเหตุหรือเป็นรากฐานของชีวิต (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), อ้างแล้ว : 17-18)

ทำหน้าที่เป็นจติวิญญาณ

คำว่า “จติ” แปลว่า เคลื่อนที่ คือ การตายจากชาติหนึ่ง เช่น เทวดาจติ หมายถึง เทวดาตาย (ปิ่น มุกทุกันต์, 2504 : 77) โดยปกติแล้ววิญญาณคนเรานั้น มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา การดับครั้งสุดท้ายนี้เรียกว่า “จติวิญญาณ” หมายถึง วิญญาณทำหน้าที่เคลื่อนออกจากร่างกาย หรือดับไป ซึ่งบ่งบอกให้รู้ว่าคนเราตายแล้ว แต่ไม่ใช่ในกรณีเกิดการสลบ ไม่สามารถกลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาอีกได้

ทำหน้าที่เป็นปฏิสนธิวิญญาณ

คำว่า “ปฏิสนธิ” แปลว่า กลับมาต่อใหม่อีกครั้ง หมายถึง การเกิดใหม่ ทันทันที่จติ จิตดับลง ปฏิสนธิจิตซึ่งเป็นจิตดวงแรกของชีวิตใหม่ในภพใหม่ก็เกิดขึ้นในทันที ในลักษณะดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า วิญญาณของคนรวมทั้งสัตว์ เมื่อดับแล้วก็เกิดใหม่ทันที ไม่มีอะไรมาคั่นระหว่าง ไม่มีช่องว่างระหว่างการตายกับการเกิดใหม่ กล่าวได้ว่าการตายก็คือการเกิดใหม่ คนตายเพราะวิญญาณดับและไปเกิดใหม่ก็เพราะวิญญาณเกิด ในเมื่อวิญญาณดับ

แล้วก็เกิดทันที หมายความว่า หลังจากตายแล้วคนเราเกิดใหม่ทันที เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป เมื่อวิญญาณเกิด นามรูปก็ต้องเกิด วิญญาณจะสร้างนามรูปขึ้นมาใหม่ โดยอัตโนมัติ ยกเว้นอรุปรหม ดังนั้น จุตวิญญาณดวงเก่าที่ดับแล้ว ก็เกิดใหม่ เป็นเหตุให้ได้ชีวิตใหม่ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ ซึ่งเป็นวิญญาณที่ได้เก็บสังขมและสืบต่อเชื้อ คือ วิบากกรรมต่างๆ มาจากจุตวิญญาณ คือ วิญญาณดวงเก่าที่ดับแล้ว

คำว่า เกิดใหม่ทันที หมายถึง เกิดในโอปปาติกะกำเนิดทันที แต่จะอยู่ในภพชาตินี้ก็ วิภาที หรือภิกษาที หรือว่าก็ชั่วโม่งนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง และจะเกิดเป็นอะไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับสภาพของวิญญาณก่อนตาย อนึ่ง เมื่อได้ชีวิตใหม่ในรูปแบบโอปปาติกะกำเนิดแล้ว หลังจากนั้นจะไปเกิดในอีกกำเนิดไหนในอีก 3 กำเนิด ก็ขึ้นอยู่กับว่าวิญญาณนั้นได้สังขมวิบากกรรมอะไรไว้ (พร รัตนสุวรรณ, 2529 : 7)

ทำหน้าที่รักษาภพชาติ

ภวังควิญญาณ ทำหน้าที่หล่อเลี้ยงชีวิต คือ นามรูป ในชาติหนึ่งๆ เอาไว้ คำว่า ภวังค์ แปลว่า องค์กรแห่งภพ (ปิ่น มุทุกันต์, อ้างแล้ว : 459) หรือ ต้นตอแห่งภพชาติ หมายถึง วิญญาณที่ทำหน้าที่รักษาภพชาติ ซึ่งเป็นอารมณ์เดิมก่อนที่จะมาเกิดในชาตินี้ไว้ ไม่ให้เปลี่ยนแปลง กล่าวคือ เมื่อนอนหลับ แล้วตื่นขึ้นมา เราก็ยังเป็นคนเหมือนเดิม ไม่ได้กลับเป็นสัตว์ไป ดังนั้น คนและสัตว์ในโลกนี้ หรือในโลกโอปปาติกะ หลังจากเกิดมาแล้ว ย่อมจะมีชีวิตอยู่ในโลกนั้นสิ้นเวลาระยะหนึ่งตามสมควรแก่กรรม เพราะเหตุว่า กรรมเป็นตัวกำหนดอายุ บางคนอาจจะมีอายุสั้น บางคนอาจจะมีอายุยืน ทั้งนี้เป็นเพราะ ภวังควิญญาณทำหน้าที่หล่อเลี้ยงเอาไว้

ทำหน้าที่เป็นปัจจัยให้เกิดวิถีวิญญาณ

หมายถึง เมื่อจิตตัดจากจากภวังค์แล้ว ย่อมขึ้นสู่วิถีเพื่อรู้อารมณ์ทางประสาทสัมผัส เรียกว่า วิถีวิญญาณ ซึ่งเกิดขึ้นทางทวารทั้ง 6 เพราะมีอารมณ์เข้าสู่ทวาร เป็นตัวการให้เกิดการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การถูกต้องสัมผัสทางกาย และการนึกคิดทางใจ ซึ่งเป็นไปอย่างรู้สึกตัว

ทำหน้าที่เป็นวิปากวิญญาณ คือ เก็บสังขมผลกรรมเอาไว้

วิปาก คือ ผลของการกระทำ ได้แก่ เชื้อที่เป็นนามธรรม ซึ่งเกิดขึ้นในสันดาน หมายถึง ความถนัด ความสามารถ ความเคยชิน ที่เกิดจากการกระทำซ้ำๆ จนกระทั่งกลายเป็นการเรียนรู้ แล้วเก็บสังขมไว้ในภายในภวังควิญญาณ เป็นอุปนิสัยสันดาน เมื่อถึงคราวให้ผล วิปากนั้น ก็จะเป็นแรงผลักดันให้เราคิด พูด ทำซ้ำเหมือนอย่างที่เคยคิด พูด ทำมาแล้วในอดีต กล่าวคือ ทำให้บุคคลเป็นไปตามสิ่งที่ตนเก็บสังขมไว้ (สนิท ศรีสำแดง, 2535 : 47) อีกอย่างหนึ่ง วิปาก หมายถึง เชื้อแห่งความดี ความชั่วที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด หากเชื้อของความดีมีมาก นิสัยสันดาน ตลอดถึงพฤติกรรมต่างๆ ที่แสดงออกจะโน้มไป

ในทางที่ดี แต่ถ้าเชื่อของความชั่วมากกว่า นิสัยสันดานและพฤติกรรมที่แสดงออกมากก็จะโน้มเอียงไปในทางที่ไม่ดี ซึ่งวิบากกรรมอันสืบเนื่องมาจากอดีตนี้เอง เป็นตัวกำหนดอุปนิสัยสันดานของคนและสิ่งแวดล้อม วิบากทั้งหมดนี้ ถูกเก็บสะสมไว้ในภังควิญญาณ

วิถีวิญญาณ

คำว่า “วิถีวิญญาณ” แปลว่า การรับรู้อารมณ์ที่เกิดขึ้นในทางต่างๆ ได้แก่ ทางเดินของวิญญาณ มี 6 คือ จักขุ (ทางตา) โสตะ (ทางหู) ฆานะ (ทางจมูก) ชิวหา (ทางลิ้น) กาย (ทางผิวหนัง) และมโน (ทางใจ) ฉะนั้น เมื่อว่าโดยวิถีวิญญาณ จึงมี 6 สาย

ขณะการรับรู้อารมณ์ของวิญญาณ จะมีการเกิดดับสลับกันระหว่างวิถีวิญญาณกับภวังค วิญญาณ ทั้งวิถีวิญญาณกับภวังควิญญาณนี้ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ต่างก็เป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน กล่าวคือ วิถีวิญญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดภวังควิญญาณ และภวังควิญญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิถีวิญญาณเช่นกัน

ส่วนความแตกต่างระหว่าง วิถีวิญญาณกับภวังควิญญาณ คือ วิถีวิญญาณนั้นเกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อม เช่น ตากระทบรูปแล้วเกิดการเห็น หูกระทบเสียงแล้วเกิดการได้ยิน เป็นต้น แต่เมื่อไม่มีปัจจัยทำให้เกิด วิถีวิญญาณก็ดับ ส่วนภวังควิญญาณนั้น แม้วิถีวิญญาณไม่เกิด แต่ภวังควิญญาณก็ยังทำงานเป็นปกติ กล่าวคือ การรับรู้อารมณ์ที่เป็นไปโดยไม่รู้สีกตัว แสดงให้เราเห็นว่า ภวังควิญญาณ ได้แก่ วิญญาณธาตุ ซึ่งเป็นสภาพรู้ดั้งเดิม ฉะนั้น ความหมายของวิญญาณในคำว่า มโนวิญญาณ จึงเป็นคนละประเภทกับคำว่า วิญญาณธาตุ เพราะในขณะที่สลบนั้น ย่อมไม่มีมโนวิญญาณ คือ ความคิดนึกทางใจ แต่ก็มีภวังควิญญาณ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้เราทราบว่ วิญญาณนั้นมีการเกิดดับตลอดเวลา สืบต่อกันไม่มีสิ้นสุด ดับแล้วก็เกิดใหม่ เป็นอย่างนี้เรื่อยๆ ไป

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องวิญญาณ

วิญญาณ ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีความหมายที่แตกต่างจากคำว่า วิญญาณที่ใช้ในภาษาไทยทั่วไป ซึ่งหมายถึงสิ่งที่เชื่อกันว่าสิงสถิตอยู่ในร่างกายของคนหรือสัตว์ เมื่อคนตายร่างกายเท่านั้นที่แตกดับ ส่วนวิญญาณจะไม่ตาย แต่จะออกจากร่างไปเกิดใหม่ ส่วนจะไปเกิดที่ไหนอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับกรรมที่บุคคลนั้นเคยกระทำไว้ในเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ วิญญาณในลักษณะดังกล่าวนี้ในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าไม่มีอยู่เลย ส่วน วิญญาณในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น หมายถึง ธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ วิญญาณ วิญญาณในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปอยู่ตลอดเวลา ซึ่งวิญญาณดังกล่าวนี้ก็คือ สิ่งที่เราเรียกกันทั่วไปว่า จิต นั่นเอง

คำว่า วิญญาณ ในทางพระพุทธศาสนาถือเอาวิญญาณหกเท่านั้น คำว่าวิญญาณ นั้นมีในพระสุตตันตปิฎกกว่า “ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณมีเท่าไร วิญญาณมี 6 ประการนี้ คือ

1. จักขุวิญญาณ คือ รู้แจ้งอารมณ์ทางตา
2. โสทวิญญาณ คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู
3. ชานวิญญาณ คือ วิญญาณรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก
4. ชิวหาวิญญาณ คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น
5. กายวิญญาณ คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย
6. มโนวิญญาณ คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ เหล่านี้เรียกว่า “วิญญาณ”

ซึ่งเป็นบ่อเกิด และสิ่งที่ต้องรู้แจ้งต่ออารมณ์ที่มาสัมผัสทางอายตนะนั้น และดังที่ พระพุทธเจ้าตรัสในลักษณะที่ทรงถามและตอบเองว่า “ภิกษุทั้งหลาย คนทั่วไปกล่าวกันว่า วิญญาณ เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุทั้งหลาย เพราะภิกษาที่รู้แจ้งต่ออารมณ์ ที่มากระทบในสิ่งนั้น ดังนั้น จึงถูกเรียกว่าวิญญาณ สิ่งนั้นย่อมรู้แจ้งซึ่งอะไร? สิ่งนั้น ย่อมรู้แจ้งซึ่งความเปรี้ยวบ้าง, ย่อมรู้แจ้งซึ่งความขมบ้าง, ย่อมรู้แจ้งซึ่งความเผ็ดบ้าง ดังนั้นเป็นต้น ภิกษุทั้งหลาย เพราะภิกษาที่รู้แจ้งต่ออารมณ์ที่มากระทบได้ มีอยู่ในสิ่งนั้น ดังนั้น สิ่งนั้นจึง เรียกว่า วิญญาณ” (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2536 : 5)

คำว่า “วิญญาณ” หมายถึง การรับรู้ความต่างๆ จำเพาะ รู้ความหมายจำเพาะ หรือรู้แยกต่าง เช่น เห็นผืนผ้าลาย ที่ว่าเห็นนั้น แม้จะไม่ได้กำหนดหมายว่าอะไรเป็นอะไร ก็ย่อมเห็นลักษณะอาการ เช่น สีสน เป็นต้น ซึ่งแตกต่างกันเป็นพื้นอยู่พร้อมด้วยเสร็จ นี้ เป็นความรู้ชั้นวิญญาณ เพราะวิญญาณรู้เห็นความแตกต่างนั้นอยู่ รวมความว่าวิญญาณ เกิดขึ้นก็คือมองเห็น ได้ยิน เป็นต้น ที่จริงแล้วจะเป็นการเห็น การได้ยินจำเพาะบางแง่ บาง มุมของสิ่งที่เห็น สิ่งที่ได้ยินเท่านั้น กล่าวอีกแบบหนึ่งว่า จะเป็นการเห็น การได้ยินตาม ความหมายจำเพาะแ่งจำเพาะอย่างที่ไม่ให้แกสิ่งนั้น ทั้งนี้ทั้งนั้น ก็สุดแต่สังขารที่เป็นปัจจัย ให้วิญญาณนั้นเกิดขึ้น เมื่อเจตนามุ่งหมายตั้งใจ หรือใจเลือกที่จะเกี่ยวข้องกับสิ่งใด หรือ รับรู้เรื่องอะไรๆ จึงจะเกิดมีวิญญาณ คือมองเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รับรู้รส รู้สัมผัส รู้คิดนึกต่อ เรื่องนั้นๆ สิ่งนั้นๆ โดยเฉพาะเจตนาจะชักจูงนำจิตวิญญาณให้นึกคิด ให้รับรู้ไปในเรื่องที่ต้องการปรุงแต่งเรื่อยๆ ไปไม่รู้จักจบสิ้น และพร้อมกันนั้น มันก็จะปรุงแต่งสภาพพื้นฐาน ของวิญญาณนั้นให้กลายเป็นจิตที่ติงามหรือชั่วร้าย มีคุณธรรม ไร้คุณธรรม หรือมี คุณสมบัติต่างๆ ตามแต่เจตนาที่ดี หรือชั่วนั้นๆ ด้วย (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), 2551 : 208)

คำว่า วิญญาณ หมายถึงความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น เป็นต้น คำว่า วิญญาณ มิได้หมายถึงไปถึงความหมายของศาสนาอื่นที่แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Soul, Spiritual, Ghost คือ ผี หรือ เจตภูมิต

อนึ่งยังเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า วิญญาณ 6 หมายถึง รับรู้อารมณ์ ดังนี้ คือ

- 1) จักขุวิญญาณ คือ รับรู้ด้วยตา, มองเห็น (eye-consciousness),
- 2) โสทวิญญาณ คือ รู้เสียงด้วยหู, ได้ยิน (ear-consciousness),
- 3) ฆานวิญญาณ คือ รับรู้กลิ่นด้วยจมูก, ได้กลิ่น (nose-consciousness),
- 4) ชิวหาวิญญาณ คือ รับรู้รสด้วยลิ้น, รู้รส (tongue-consciousness),
- 5) กายวิญญาณ คือ รู้โผฏฐัพพะด้วยกาย, รู้สัมผัสผัส (body-consciousness)

และมนโวิญญาณ คือ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ, รู้ความนึกคิด (mind-consciousness)

วิญญาณจึงหมายถึงธาตุ มีลักษณะพิเศษ คือ “รู้แจ้งอารมณ์” เมื่อทำหน้าที่ผ่านอายตนะใด ก็ได้ชื่ออายตนะนั้น เช่น ทำหน้าที่ผ่านประสาททางตาเรียกว่า “จักขุวิญญาณ” เป็นต้น

คำว่า “วิญญาณ” หมายถึง รู้แจ้งอารมณ์ทั้งปวง โดยความหมายเพียงว่า เป็นความรู้สึก หรือรับรู้ถึงสิ่งต่างๆ แต่ไม่ได้หมายถึงความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง หรือรู้อย่างลึกซึ้งแบบปัญญา เป็นเพียงแค่รับรู้อารมณ์ที่กระทบ คือ มองเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และนึกคิด วิญญาณทางตา ก็คือวิญญาณเห็น วิญญาณทางหู ก็คือวิญญาณได้ยิน วิญญาณทางจมูกก็คือวิญญาณได้กลิ่น วิญญาณทางลิ้น ก็คือวิญญาณรู้รส วิญญาณทางกาย ก็คือวิญญาณสัมผัส และวิญญาณทางสมอง ก็คือวิญญาณนึกคิด

วิญญาณตายหรือไม่

พุทธศาสนาเป็นศาสนาอเทวนิยม และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่า ทุกคนสามารถพัฒนาจิตใจไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์รู้จักพึ่งพาความเพียรพยายามของตน และสอนให้มนุษย์กำหนดชีวิตของตนเอง โดยผลแห่งการกระทำของตน ทำดีได้ผลดีตอบแทน ทำชั่วได้ผลชั่วตอบแทน ความสำเร็จต่างๆ ไม่ได้มาจากการอ้อนวอนขอจากพระเจ้า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่สอนให้รู้จักพึ่งตนเอง เพื่อพาตนเองให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง

นอกจากนั้นพุทธศาสนายังปฏิเสธทัศนะที่ว่าตายแล้วสูญ ไม่มีอะไรเหลือ (อจุณาทิฎฐิ) จิตหรือวิญญาณไม่ได้ตายตามร่างกาย ทางพุทธศาสนาถือว่า จิตหรือวิญญาณไม่ได้เป็นอมตะแบบยีนโรคคางทูมที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงได้ เช่น เปลี่ยนความคิดได้ เปลี่ยนไปเกิดในกำเนิดดีหรือชั่วได้ สามารถยกระดับจิตให้สูงขึ้นไปตามลำดับ จากคนชั่วเป็นคนดี จากปุถุชนเป็นอริยชนได้ จิตหรือวิญญาณดับได้ แต่ก่อนที่จะดับ จิตหรือวิญญาณดวงเก่าจะถ่ายทอดคุณสมบัติต่างๆ อย่างครบถ้วนให้จิตหรือวิญญาณดวงใหม่ไว้หมดแล้วจึงดับ ดังนั้นจิตหรือวิญญาณดวงใหม่จะว่าเป็นดวงใหม่แท้ก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นดวงเก่าก็ไม่เชิง เหมือนนายแดงอายุ 50 ปี จะว่านายแดงตอนนี้กับตอนที่เป็เด็กชายแดงเมื่อ 40 ปี

มาแล้วเป็นคนเดียวกันแท้ก็ไม่ใช่ เพราะเซลล์ต่างๆ ในสมัยที่เป็นเด็กได้ตายหมดแล้ว ไม่เหลือเซลล์เก่าไว้เลย แต่จะว่านายแดงคนนี้เป็นคนละคนกับเด็กชายแดงเมื่อ 40 ปี มาแล้ว ก็ไม่เชิง แต่ก็รู้ว่าเด็กชายแดงตอนนั้นกับชายแดงตอนนี้เป็นคนเดียวกัน และในทางกฎหมายก็ถือว่าเป็นคนเดียวกัน จะไปอ้างว่า เคยทำผิดเมื่อ 30 ปี มาแล้ว ตอนนี้อายุ 50 ปี ตำรวจจะมาจับไม่ได้ เพราะเซลล์เก่าได้ตายไปหมดแล้ว เป็นคนละคนกันย่อมฟังไม่ขึ้น ศาลไม่ยอม จิตหรือวิญญาณก็มีลักษณะทำนองนี้

ดังนั้น ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทจึงถือว่า จิตหรือวิญญาณ เป็นแบบสันตติ คือ สืบต่อกันไปหรือรับช่วงกันไป ด้วยเหตุนี้จึงว่าจิตหรือวิญญาณเป็นอมตะหรืออมตะก็ได้ คือ ถ้าเป็นอมตะก็เป็นอมตะแบบพิเศษ คือ สืบต่อกันไป ไม่ใช่แบบยื่นโรงคงที่ หรือถ้าจะว่าเป็นอมตะก็ได้ แต่เป็นอมตะแบบพิเศษหรือแบบสันตติเช่นกัน ไม่ใช่แบบอจุเฉททวิภูฏิ ความเห็นว่าขาดสูญอย่างที่บางลัทธิถือกัน พุทธปรัชญาเถรวาทอยู่กลางๆ ระหว่าง สัสตทวิภูฏิ ความเห็นว่าเที่ยง และอจุเฉททวิภูฏิ ความเห็นว่าขาดสูญ อีกทั้งถือว่า มิจฉาทวิภูฏิมิ โทษมาก แต่อจุเฉททวิภูฏิมิโทษมากกว่าสัสตทวิภูฏิ เพราะห้ามทั้งสวรรค์และนิพพาน กล่าวคือ เมื่อใครเห็นว่าตายแล้วสูญ ทุกอย่างจึงสูญไปหมด ไม่มีบุญไม่มีบาป ไม่มีชาติหน้า ไม่มีนรก ไม่มีสวรรค์ และอื่นๆ จึงไม่อยากทำบุญกุศล มุ่งแต่หาความสุขทางเนื้อหนังในชาตินี้ให้เต็มที เรื่องบุญ-บาปไม่คำนึง อะไรที่ให้ความสุขได้ในชาตินี้ก็ทำ ส่วนสัสตทวิภูฏิ มีโทษเพียงห้ามนิพพาน แต่ไม่ห้ามสวรรค์ เพราะเชื่อว่า บุญ-บาปมี ชาติหน้ามี นรกและสวรรค์มี จึงชวนชวนทำบุญกุศลต่างๆ แต่ก็ยังมีความยึดมั่นในตัวตน จึงยังไม่อาจบรรลุนิพพานได้ ด้วยเหตุดังกล่าว จึงไม่เรียกพุทธศาสนาว่า ถือจิตหรือวิญญาณเป็นแบบอมตะ เพราะเสี่ยงที่จะทำให้คนเข้าใจผิดว่า พุทธศาสนาเป็นอจุเฉททวิภูฏิ ซึ่งมีโทษมาก แต่ถือว่าพุทธศาสนาจิตหรือวิญญาณเป็นอมตะ เพราะเป็นไปในทำนองเดียวกับศาสนาทั้งหลายที่ได้กล่าวว่า วิญญาณเป็นอมตะ แต่อมตะในที่นี้หมายถึง อมตะแบบสันตติ ไม่ใช่แบบสัสตทวิภูฏิ คือ จิตหรือวิญญาณไม่ตายตามร่างกาย เพราะฉะนั้น วิญญาณในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอมตะในที่ทุกแห่ง ก็หมายถึง อมตะแบบสันตตินี้ ส่วนการที่ชีวิตจะมาปรากฏในโลกเป็นมนุษย์เป็นสัตว์และอื่นๆ ก็เป็นไปตามกระบวนการของมัน (พิน ดอกบัว, 2556 : 72-74) คนและสัตว์ในโลกมนุษย์เมื่อตายแล้ว ทุกชีวิตไม่มีการสูญเลย ในเมื่อวิญญาณเหล่านั้นยังมีตัวตน เพราะทุกๆ วิญญาณที่หายไปจากโลกมนุษย์นั้นจะไปเกิดในโลกของวิญญาณ ฉะนั้นในโลกของวิญญาณจึงมีทั้งคนและสัตว์ทุกชนิดอย่างที่เคยมีอยู่ในโลกของมนุษย์ อีกอย่าง สัตว์โบราณในโลกมนุษย์ที่สูญพันธุ์ไปแล้วนั้น ทุกชีวิตยังจะพบได้ในโลกของวิญญาณ และที่มีอยู่ในโลกของวิญญาณนั้น ก็ไม่ใช่เป็นเพียงซากของสัตว์ที่ตายแล้ว หากยังคงเป็นสัตว์ที่มีชีวิตเหมือนเมื่ออยู่ในโลกมนุษย์นั่นเอง (พร รัตนสุวรรณ, 2529 : 24)

เนื่องจากวิญญาน เป็นธรรมชาติที่เป็นอมตะ และวิญญานนั้นจะไม่สูญ ถ้าหากในวิญญานนั้นยังมีต้นเหตุ และเมื่อวิญญานเกิด ก็หมายถึงรูปก็ต้องเกิด หรือถ้าวิญญานยังมี ก็หมายถึงรูปก็ต้องมี เมื่อวิญญานเป็นอมตะจึงมีภพภูมิ หรือสถานที่อยู่ของวิญญานมากมาย ตามระดับของวิญญานนั้นๆ คือ ถ้าจิตหรือวิญญานสูง ก็ไปเกิดในภพภูมิสูง จิตหรือวิญญานต่ำก็ไปเกิดในภพภูมิต่ำ คนที่ตายไปแล้วไปเกิดใหม่ในโลกทิพย์ ก็ยังมีลักษณะเหมือนคนเดิม เป็นคนที่มีชีวิต ฉะนั้น ในเมื่อเราติดต่อกันได้ทางสมาธิ เราจึงจำได้ว่าเป็นคนนั้นคนนี้ พูดคุยกันได้ ถ้ามองเรื่องราวต่างๆ ให้เขาเล่าให้ฟังได้ ในโลกของวิญญานนั้นย่อมมีแม้กระทั่งสิ่งที่ไร้ชีวิต คือ ไร้ชีวิตในความหมายของมนุษย์เท่านั้น แต่สำหรับคนที่อยู่ในโลกของวิญญานแล้ว ทุกสิ่งมีชีวิตทั้งหมด แม้กระทั่งแสงสี ต้นไม้ ดอกไม้ ดิน น้ำ ลม ไฟ มีชีวิตทั้งสิ้น ร่างกายของพวกโอปปาติกะทั้งหลาย ก็ประกอบขึ้นมาจากธาตุทั้งสี่ โดยมีวิญญานเป็นปัจจัยเหมือนกับมนุษย์ ธาตุทั้งสี่ที่เรารู้จักกันในโลกของมนุษย์นั้น ในโลกของวิญญานก็มี แต่ประสาทสัมผัสของมนุษย์รับไม่ได้ เช่น มองไม่เห็น จับต้องไม่ได้ เสียงในโลกนั้นก็ไม่ได้ยิน คนและสัตว์ที่ตายไปแล้ว ไปเกิดใหม่ในโลกของวิญญานนั้น ไปอยู่ในรูปของ สุขุมรูป คือ รูปที่ละเอียดเกินสัมผัสของมนุษย์ หรือไปอยู่ในรูปของพลังงาน เพราะสสารก็มาจากพลังงาน สสารเมื่อสลายตัวก็กลับเป็นพลังงาน พลังงานเมื่อรวมกันเข้มข้นก็กลายเป็นสสาร ในโลกของวิญญาน สิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ เช่น ตัวเขา ก็รู้สึกว่ามีตัวตน จับต้องได้ เห็นได้ มีอุณหภูมิจึงมีผิวพรรณ เช่น บางคนขาว บางคนดำ เป็นต้น

คำว่า วิญญานไม่ตาย ในความหมายของพุทธปรัชญาเถรวาท คือ トラบิตที่เราต้องการที่จะมีชีวิตมีตัวตน ยังอยากที่จะเป็นอะไร หรืออยากที่จะได้อะไร วิญญานจะต้องมีอยู่ตลอดเวลา คือถึงแม้จะดับ แต่แล้วก็ต้องเกิดอีก ซึ่งวิญญานที่เกิดใหม่ไม่ใช่วิญญานอันเก่า แต่ก็สืบเนื่องมาจากอันเก่าเหมือนต้นไม้มาก่อนเกิดใหม่ แม้จะเหมือนต้นเดิมแต่ไม่ใช่ต้นเดิม เพราะต้นไม้นั้นทุกอย่างย่อมเกิดจากเมล็ดของมัน และเมล็ดของมันก็เกิดจากต้นของมัน คำว่าวิญญานไม่ตายดังที่กล่าวมานี้ หมายถึงวิญญานมีการเกิดดับและเกิดใหม่อยู่เสมอตลอดเวลา トラบิตที่ต้นเหตุยังมีอยู่ในสันดาน ตายแล้วจะต้องเกิดอีกตลอดไป ชีวิตไม่มีการสูญ ตัวตนของคนคนนั้นจะต้องมีอยู่ตลอดไป แม้โลกนี้จะพินาศไม่มีชีวิตใดๆ เหลืออยู่ในโลกนี้เลย แต่บรรดาชีวิตทั้งหลายที่เคยมีอยู่ในโลกมนุษย์นั้น ก็ยังจะต้องมีชีวิตอยู่ต่อไปอีกในโลกของวิญญาน และวันหนึ่งในเมื่อโลกมนุษย์ได้วิวัฒนาการเกิดมีสิ่งมีชีวิตขึ้นมาอีก ชีวิตในโลกของวิญญานก็กลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก หมุนเวียนอยู่อย่างนี้ไม่มีวันสิ้นสุด トラบิตที่ชีวิตเหล่านั้นยังมีต้นเหตุ และวิญญานจะดีขึ้นเรื่อยๆ ถ้าหากเราพยายามปฏิบัติแต่ความดีอยู่เสมอๆ หมั่นฝึกสมาธิและเจริญวิปัสสนาอยู่เสมอๆ การเข้าใจเรื่องวิญญานแบบนี้ จะทำให้ละสักร่างกายทิฐิได้ ทำให้บรรลุนิพพานได้ เพราะการบรรลุถึงนิพพานนั้น จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมองเห็นทุกสิ่งทุกอย่างเป็นของว่างเปล่า ไม่มีจริง

แม้กระทั่งตัวตน คือ วิญญาณ ที่ว่าไม่ตายนี้ก็ไม่จริงและคนเราจะเข้าถึงความจริงได้อย่างสมบูรณ์ ก็ต่อเมื่อสามารถทำให้เป็นอิสระจากอารมณ์และจากรู้สึกนึกคิดได้ทุกอย่าง (พระอภิชาติ อภิญาโณ (แก้วเกตุพงษ์), 2560 : 78-80)

วิญญาณไม่ตายในความหมายพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมีเงื่อนไข กล่าวคือ ถ้าตัณหายังมีอยู่ วิบากก็ต้องมี เมื่อวิบากมี วิญญาณก็ต้องเกิดอีก เมื่อวิญญาณเกิดอีก นามรูปก็เกิดอีก เมื่อนามรูปเกิดอีก ก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณอีก วิญญาณจะมีอยู่ตลอดไปไม่ดับสูญ ก็โดยเงื่อนไขดังกล่าวมา และอีกประเด็นหนึ่ง คือ ผู้ที่บรรลุถึงนิพพานได้จะต้องมองเห็นว่า วิญญาณที่ไม่ตายนั้นก็ไม่จริง เพราะสิ่งใดมีการเกิด สิ่งนั้นก็ต้องมีการดับ สิ่งใดดับได้ สูญสิ้นได้ หมดไปได้ สิ่งนั้นย่อมไม่มีตัวตนของมันที่แท้จริง ประเด็นของวิญญาณดังกล่าวมานี้ ในลัทธิศาสนาอื่นไม่มีเลย ด้วยเหตุนี้ตรารบใดที่ยังเป็นสัสสตทิฏฐิอยู่ ก็จะบรรลุถึงนิพพานไม่ได้เลยเป็นอันขาด

ฉะนั้น โลกของวิญญาณเมื่อพุดกันอีกนัยหนึ่ง คือ โลกมนุษย์ที่อยู่ในสภาพที่เป็นสุขุมโลกหรือโลกแห่งพลังงานนั่นเอง โลกทั้งสองนี้จะมีวิวัฒนาการกลับไปกลับมา เหมือนกับคนซึ่งเดี๋ยวนี้ก็อยู่ในสภาพของกายหยาบ คือ เป็นมนุษย์ เดียวก็จะอยู่ในสภาพของกายละเอียด คือ เป็นโอปปาติกะ

บทสรุป

ความสัมพันธ์ของกายกับวิญญาณ เป็นองค์ประกอบต่างๆ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเข้าด้วยกัน เรียกว่า คน หรือ สัตว์ เป็นสิ่งที่เกิดจากส่วนประกอบ 5 อย่าง เรียกว่า เบญจขันธ์ หรือ ขันธ์ 5 ย่อลงเป็น 2 ส่วน คือ รูปกับนาม รูปเป็นฝ่ายวัตถุ ไม่สามารถรับรู้อารมณ์ต่างๆ ได้ เช่น เห็น ได้ยิน รับรู้สิ่งต่างๆ เป็นต้น ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นฝ่ายนาม คือ เป็นสิ่งที่รู้อารมณ์ เช่น เห็น ได้ยินเสียง ได้รู้อารมณ์ต่างๆ ได้ รูป เป็นธรรมชาติที่ไม่โน้มไปสู่อารมณ์ ส่วนนามเป็นธรรมชาติที่โน้มไปสู่อารมณ์

วิญญาณขันธ์ แปลว่าตามศัพท์ว่า ความรู้แจ้ง คือ รู้แจ้งอารมณ์ หมายถึงความรู้ประเภทยืนพื้น หรือความรู้ที่เป็นตัวยืน เป็นฐานและเป็นทางเดินให้แก่นามขันธ์อื่นๆทั้งหมด เป็นทั้งความรู้ต้นและรู้ตาม วิญญาณที่เป็นความรู้ต้น คือ เป็นความรู้เริ่มแรก เมื่อเห็น ได้ยิน ได้ฟัง เป็นต้น ส่วนที่เป็นรู้ตาม คือ รู้ควบคู่ไปกับขันธ์อื่นๆ เช่น รู้สึกสุขสบาย (เวทนา) ก็รู้ว่าเป็นสุข (วิญญาณ) วิญญาณ

วิญญาณทางอายตนะ คือ สิ่งที่เราเรียกว่าตา หู จมูก เป็นต้น สิ่งเหล่านี้พุทธปรัชญาเถรวาท เรียกว่า อายตนะ 6 ประกอบกันขึ้นด้วย 2 สิ่ง คือ รูปขันธ์ กับ นามขันธ์ ซึ่งคำว่าอายตนะ แปลว่า สิ่งที่ติดต่อนั่นเอง หรือ เชื่อมกัน หรือ แผลงติดต่อกัน รวมความว่า ตา

สำหรับติดต่อกับรูป หูสำหรับติดต่อกับเสียง จมูกสำหรับติดต่อกับกลิ่น ลิ้นสำหรับติดต่อกับรส กายสำหรับติดต่อกับสิ่งที่มาสัมผัสผิวหนัง จิตสำหรับติดต่อกับความรู้สึกที่เกิดขึ้นในจิตเอง เป็นต้น

วิญญานในปฏิจจสมุปบาท กล่าวคือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญานจึงมี เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย อายุตนะ 6 จึงมี เป็นต้น อนึ่ง เพราะอวิชชาสํารอกดับไปโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญานจึงดับ เพราะวิญญานดับ นามรูปจึงดับ เป็นต้น

วิญญานในสังสารวัฏ คือ จิตหรือวิญญานที่เป็นตัวไปเกิดใหม่นี้ อยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ มีลักษณะเกิดดับอยู่ตลอดเวลา จิตหรือวิญญานที่ไปเกิดใหม่นั้นจะถือว่าเป็นดวงเดียวกันก็ไม่ใช่ จะต่างกันก็ไม่ใช่ การที่พุทธปรัชญาให้ความเช่นนี้ก็เพราะจิตหรือวิญญานนั้นหาตัวตนไม่ ขบวนการเกิดใหม่แบบข้ามภพข้ามชาติ เพราะยังมีกิเลสอยู่การเกิดใหม่ก็ย่อมมีเสมอ แต่มนุษย์ทุกคนหาเกิดใหม่เสมอไปไม่ トラบใดที่เขาตัดกิเลสได้ กล่าวคือ บรรลุพระอรหันต์แล้ว การเกิดใหม่จะมีได้ที่ไหน เหมือนไฟที่หมดเชื้อแล้ว

วิญญานในไตรลักษณ์ หมายถึง สิ่งที่เรียกว่านามธรรมชนิดหนึ่ง ที่เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่ง หรือกระบวนการทั้งหมดของสังขารทั้งหลายทั้งปวงแห่งไตรลักษณ์ ซึ่งมีลักษณะแห่งความเปลี่ยนแปลง เป็นทุกซ์ ปิบัติ บังคับ ด้วยการเกิดขึ้นและการเสื่อมสลายไปของเหตุปัจจัยต่างๆ ที่ขัดแย้ง คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่คงทน มีความสัมพันธ์อยู่ด้วยกันสืบทอดต่อกันและกัน

บรรณานุกรม

- แก้วชาย ธรรมาชัย, (2540). **ปัญหาพระเจ้ามิลินท์**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเยลโล่การพิมพ์.
- ปูน จงประเสริฐ, (2514). **คนตายแล้วมีวิญญานหรือไม่**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ลักษณ์.
- พร รัตนสุวรรณ, (2528). **วิญญานคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), (2538). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมมหาวิธานวัตร, (2528). **มิลินท์ปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : ส. ธรรมภักดี.
- พระสัทธัมม โชติกะ ธรรมจริยะ, (2536). **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ 1-2-6 จิต เจตสิก รูปนิพพาน**. พิมพ์ครั้งที่ 7, กรุงเทพมหานคร: ยูนิตีพับลิเคชั่น.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), (2551). **เข้าใจเรื่องจิต**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สุนทร ธีร์ชัย, (2514). **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ลักษณ์.
อภิชาติ อภิญาโณ (แก้วเกตุพงษ์), พระ, (2560). การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง
วิญญาณในพุทธปรัชญาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

